

З.Ж. Сенгирбаева *¹ Б.Р. Найманбаев ²

¹Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ докторанты, Түркістан қаласы, Қазақстан

E-mail: zaure.sengirbaeva@gmail.com

² Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті. т.ғ.д.,

ҚР ҰҒА-ның профессоры. Шымкент қаласы, Қазақстан

E-mail: naimanbaev_b@mail.ru

XX ғ. 30-50 жж. ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНҒА ЖЕР АУДАРЫЛҒАН ГРЕКТЕР

Аңдатпа

Грек халқы тарихының беттеріндегі ең қайғылы қырларының бірі Сталиннің депортациясы болды. Қара теңіздің солтүстігі мен шығыс жағалауын мекендеген грек халықтарының басым көпшілігі дерлік Қазақстанның оңтүстік өңіріне де жер аударылған болатын. 1930 жылдардан бастап гректер көшіріле бастады. Қыйын уақытты бастан кешкендері толығымен дерлік жете қоймады. Бұл жұмыста грек халқының жер аударылу тарихы және олардың өмір жағдайы, тұрмыс – тіршілігі, қоныс тепкен өңірдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайына яғни өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығын дамытудағы рөлі қарастырылады.

Бұл жұмыстың мақсаты – гректердің жер аударылуының хронологиялық тәртібін қалпына келтіру, оларды Қазақстанның оңтүстік өңірлеріне қоныстандыру және олардың күнделікті өмір тарихының тұжырымдамасы аясында зерттеу жүргізу. Сонымен қатар жеке басқа табынушылық саясатының нәтиже-сіндегі күштеп қоныс аударылған гректердің әлеуметтік-саяси жағдайы және республиканың әлеуметтік-мәдени өміріне қосқан үлесі мен жергілікті халықпен өзара қарым қатынасы, жаңа өлкеге бейімделу үрдісі саралана қарастырылады. Мақалада Қазақстан аумағына жер аударылған гректердің өмір сүруі мен географиялық орналасуы, жұмыспен қамтылуы, олардың оңтүстік өңірдің ауыл шаруашылығын дамы-туға қосқан үлесі, жергілікті халықпен өзара қарым-қатынасы, жаңа өлкеге бейімделу процесі, тұрғын үй және азық-түлік мәселесі және кейінгі ұлттық бірегейлігін сақтауы қамтылады. Қазақстанға арнайы қоныс аудару тарихын зерделеудің және оларды орналастыру жұмыстарының үлкен тәжірибелік маңызды-лығына назар аударылады.

Кілт сөздер: депортация, Сталин, арнайы қоныс аудару, гректер, Оңтүстік.

З.Ж. Сенгирбаева *¹ Б.Р. Найманбаев ²

¹ докторант МКТУ им Х.А. Ясауи, город Туркистан, Казахстан

E-mail: zaure.sengirbaeva@gmail.com

² д.и.н., профессор Южно Казахстанского педагогического университета имени Ө.Жәнібеков,

город Шымкент, Казахстан

E-mail: naimanbaev_b@mail.ru

ГРЕКИ ДЕПОРТИРОВАННЫЕ В ЮЖНЫЙ КАЗАХСТАН 30-50 гг. XX в.

Аннотация

Одним из самых трагических аспектов истории греческого народа была депортация Сталина. Почти подавляющее большинство греческих народов, населявших север и восточное побережье Черного моря, были депортированы и в южный регион Казахстана. С 1930-х годов греки начали переселяться. То, что они пережили, почти полностью не дошло до них. В данной работе рассматриваются история депортации греческого населения и их условия жизни, быт, социально-экономическое положение в регионе переселения, роль в развитии промышленности и сельского хозяйства. Цель данной работы-восстановление хронологического порядка депортации греков, их расселение в южные регионы Казахстана и проведение исследований в рамках концепции истории их повседневной жизни. Также будет проанализировано социально-политическое положение насильственно переселенных греков в результате отдельной культурной политики и их вклад в социально-культурную жизнь республики и взаимоотношения с местным населением, тенденции адаптации к новому краю. В статье будут

освещены жизнь и географическое положение, занятость греков, депортированных на территорию Казахстана, их вклад в развитие сельского хозяйства Южного региона, взаимоотношения с местным населением, процесс адаптации к новому краю, жилищные и продовольственные вопросы и сохранение последующей национальной идентичности. Большое внимание уделяется практической значимости изучения истории специальных переселений в Казахстан и работы по их размещению.

Ключевые слова: депортация, Сталин, спецпоселенцы, греки, Юг.

Z.G. Sengirbayeva*¹ B.R. Naimanbayev²

¹ doctoral student of IKTU named after K. A. Yasawi, Turkestan, Kazakhstan

E-mail: zaure.sengirbaeva@gmail.com

² Doctor of technical sciences, professor

*of the South Kazakhstan Pedagogical University named after U. Zhanibekov,
Shymkent, Kazakhstan*

E-mail: naimanbaev_b@mail.ru

GREEKS DEPORTED TO SOUTH KAZAKHSTAN 30-50 XX CENTURY

Abstract

One of the most tragic aspects of the history of the Greek people was the deportation of Stalin. Almost the overwhelming majority of the Greek peoples who inhabited the north and east coast of the Black Sea were deported to the southern region of Kazakhstan. Since the 1930s, the Greeks began to move. What they went through almost completely did not reach them. This paper examines the history of the deportation of the Greek population and their living conditions, way of life, socio-economic situation in the resettlement region, the role in the development of industry and agriculture. The purpose of this work is to restore the chronological order of the deportation of Greeks, their settlement in the southern regions of Kazakhstan and conduct research within the framework of the concept of the history of their daily life. The article will cover the life and geographical location, employment of Greeks deported to the territory of Kazakhstan, their contribution to the development of agriculture in the Southern region, relations with the local population, the process of adaptation to the new land, housing and food issues and the preservation of subsequent national identity. Much attention is paid to the practical significance of studying the history of special relocations to Kazakhstan and work on their placement.

Keywords: deportation, Stalin, special settlement, Greeks, South.

Кіріспе. Қазақстандағы жер аударылған халықтардың тарихын объективті, жан-жақты зерттеу қазіргі ұлттық тарих ғылымының маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Осы уақытқа дейін тарих ғылымы гректердің Қазақстанға арнайықоныс аударуымен байланысты мәселелердің барлық кешенін қамтыған жоқ, бұл этностың деформацияланған әлеуметтік тағдырының ауқымы мен салдары толық бағаланған жоқ. Ұзақ жылдар бойы жер аударылған гректердің бұрынғы Кеңес Одағындағы қайғылы жағдайы түйықталып, бұл мәселеге қатысты мұрағат деректері зерттеушілерге қолжетімсіз болды.

XX ғасырдың 40-жылдарында Қазақстанда үстемдік еткен тоталитарлық жүйе және ғылыми-теориялық концепциялар тұрғысынан ерекше мұқият қарауды қажет етеді. Осыған байланысты Қазақстандағы жер аударылған гректердің күнделікті тұрмыс-тіршілігін және оларды жұмыс күші ретінде пайдалануды мысалға ала отырып, тоталитарлық билік режимін жан-жақты зерттеу мәселесі ғылыми-танымдық ғана емес, практикалық тұрғыдан да маңызды. Депортация туралы деректер мен зерттеулерді ескере отырып, біз өз алдымызға мынадай мақсат қойдық: жер аударылған гректердің Қазақстандағы өмір сүру тарихын егжей-тегжейлі талдау.

Тақырыптың зерттелу деңгейін отандық, ресейлік және шетелдік зерттеу нәтижелерін қамти отырып сипаттай аламыз.

XX ғасырдың 90-жылдарынан бастап тарих ғылымының дамуы жаңа белестерге көтерілді. Қазақстанның мемлекеттік архивтеріндегі XX ғасырдың 1920-1950 жылдардағы көптеген құжаттардан құпиялық белгісі алынып тасталды, құжаттар мен материалдардың үлкен көлемі ғылыми айналымға ене бастады. Осы кездері КСРО тұсында депортациялау саясатының көмескі тұстарын ашу, мәселелерді жаңаша пайымдау әрекеттері қолға алынды. Соған байланысты бізді толғандыратын XX ғасырдың 30-50 жылдарында Қазақстанға депортацияланған ұлттар мен тұтастай халықтар тарихының ақтандық беттері тың архив құжаттары мен деректер арқылы қоғам дамуының объективті заңдылығы негізінде жазылған еңбектер жарық көре бастады. Мәселен, Кеңестік орыс ғалымы В.Н. Земсков депортацияланған халықтар мен әлеуметтік топтар тарихының әр түрлі аспектілерін дамытудың бастапқы базасын толықтырады. Джуха И.Г. «Греческий матриолог. История репрессий против СССР

30-50гг.» деген еңбегінде ХХ ғасырдың 30-50 жж. Кезіндегі Кеңес мемлекетінде жүргізілген арнайы қоныстандыру саясатының ауқымын анықтай отырып, ерекше мемлекеттік қорғауда болған құжаттар мен оларға алғаш түсініктемелер береді. Еңбекте алғаш рет КСРО-да жүргізілген репрессиялау жүйесіндегі кулақтық жер аудару туралы негізгі тенденциялары мен заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік беретін алуан түрлі дереккөздерді ұсынады [1; 78].

Тарихшы ғалым Н.Ф. Бугайдың «К вопросу о депортации народов СССР в 30-40-х годах» және «Н.Ф. Берия – Сталину: «Согласно вашему указанию» атты еңбектерінде архив құжаттар легін алғашқылардың бірі болып айналымға енгізді. Ғалымның көрсетілген еңбектерінде Кеңестік биліктің халықтарды жер аудару туралы жоспарлары, олардың іске асырулары, депортацияға ұшыраған ұлттар мен тұтастай халықтардың тарихи атамекендерінен көшірілуі мен оның қыйыншылықтары және бөтен ортада бейімделу барысындағы тұрмыстық және құқықтық жағдайы жөнінде мәліметтер берілген.

Арнайы қоныс аударушылар туралы мәліметтер қазақстандық ғалым М.К. Қозыбаевтың жұмысында да зерттелген. Отандық тарихнамада Қазақстанның көпұлтты халқының қалыптасу мәселесін жан-жақты зерттеліп жатыр. Тарихи отанына күштеп жер аударылған халықтар тарихына қатысты ХХ ғасырдың 80-жылдарының екінші жартысынан бастап, тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында күшпен жер аударылған халықтар тарихын зерттеуде Ж.Б. Әбілхожин мен М.К. Қозыбаевтың зерттеулері теориялық тұрғыдан маңызды болып табылады [2; 29]. Мәселен, 1998 жылы М.К. Қозыбаев, Ж.Б. Әбілхожин және т.б. ғалымдар ұжымының «Депортированные народы в Казахстан: время и судьбы» деген жинағы Отандық тарихнамадағы іргелі еңбектерінің бірі болды. Еңбекте 1930-1940 жылдардағы тоталитаризм қылмыс-тары, халықтарды қуғын – сүргінге және депортациялау проблемалары қамталған. Бұл тақырыптың жекелеген аспектілерін зерттеуге Қ.С. Алдажуманов, Т. Құлбаев, А. Хегай, М. Қойгелдиев, Т. Омарбеков, М.Ш. Қалыбекова, Ж.У. Қыдырәлиева, А.Н. Табулденов және басқа еңбектері мен ғылыми мақалалары арналған [3; 29].

Қазақстанға халықтарды депортациялау мәселесі бірнеше кезеңнен тұратын үлкен процесс, ол күрделі және бірнеше бағытта зерттеуге болатын тақырып болып есептеледі. Қазақстан Республикасының мұрағаттарында әртүрлі этностардың Қазақстан жеріне депортация тарихын, грек халықтардың күнде-лікті өмірін, тұрмыс мәселелері мен қыйындықтарын, арнайы қоныс аударушыларды қоныстандыруды, жұмысқа орналастыруды және т.б. ашатын деректі материалдардың үлкен қоры жинақталған.

Бұл ғылыми мақаланың ғылыми жаңалығы халықтардың мәжбүрлі депортациялау мәселесін зерттеудің дереккөздерін соңғы он жылдағы ғылыми әдебиеттерге шолу жүргізу арқылы әр түрлі тарихи оқыйғаларды бір-біріне ұштастыру және талдау.

Дереккөздерді талдау грек халықтарының өміріне байланысты мәселелердің барлық спектірін зерде-леуге мүмкіндік береді. Мұрағат материалдары өткеннің объективті бейнесін қалпына келтіруге негіз болады. Анықталған дереккөздер қоныс аударған адамдардың санын және олардың облыстағы шаруа-шылық және тұрмыстық орналасу процесін анықтауға, әлеуметтік қамсыздандыру мәселелеріне арналған құжаттарды талдауға және т.б. мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістемесі жалпы тарихи компаративті тәсілге, сондай-ақ жалпы тарихи әдістерді арнайы тарихи әдістермен біріктіруге және case studies (жағдайды зерттеу) әдісінің тәсілдерін қолдануға негізделген. Диссертациялық зерттеу жүргізудің негізгі тарихи-сыни көзқараспен ұштастыра отырып, деректану және мұрағаттық деректерді пайдалану әдістерінің кешені болды. Белгілі бір міндеттерді пысықтау кезінде тарихи-құқықтық талдау, мазмұн және дискурстық талдау элементтері де қолданылады.

КСРО депортациялық саясатын өзектендіру және одан әрі ғылыми зерттеу үшін диссертациялық зерттеу нәтижелерінің тәжірибелік маңызы бар. ХХ ғасырдың 30-50 жылдарында Қазақстан аумағында грек халықтарына қатысты репрессиялық саясатты жүзеге асыруға қатысты фактілер мен ерекшеліктер мәжбүрлеп көшіру саясатын жаңа әдіснамалық негізде талдауға мүмкіндік береді.

«ГУЛАГ тарихында» жарияланған құжаттар мен мұрағат материалдарының жинағы кеңес дәуіріндегі депортация тарихы мен ерекше қоныс аударған адамдардың тағдыры туралы мәселені қарастырды [4].

Нәтижелерді талқылау. Гректердің Қазақстанға келу тарихы Сталин репрессиясы кезінде күштеп жер аударылуға тап болған басқа да көптеген халықтардың тарихы тәрізді қасіретті. Осы орайда Грек операциясының басталуын былайша зерделесек болады:

1. 1932 жылдың 7 тамызында И.Сталиннің бастамасы бойынша қабылданған «Социалистік меншікті қорғау туралы» заңнан басталды;

1. КСРО Ішкі істер халық комиссары Николай Ежовтың қол қойған 1937 жылғы 11 желтоқсандағы № 50215 директивасы;

2. 1949 жылғы 7 мамырда РСФСР мен Украинаның Қара теңіз жағалауындағы, Грузия мен Әзірбайжан аумағындағы «саяси сенімсіз элементтерді» депортациялау саяси бюро қаулысы.

Кеңес дәуірінде арнайы қоныстандыру жүйесінің тарихын зерттеу бірнеше онжылдықтар бойы кеңес тарихшыларына тыйым салу пәндерінің бірі болды. Сондықтан осы тақырыптарды зерттейтін алғашқы жұмыстар 1960 жылы, «Жазаланатын халықтарды» оңалту процесі басталғаннан үш жыл өткен соң, Шетелде жазыла бастады. Яғни, Роберт Конквесттің АҚШ-та жарияланған "кеңес халқының қуылуы" кітабы деп айтуға болады [5].

Құбылмалы тағдырдан сенімді қорған табу үшін грек босқындары әр жылдарда Түркиядан Ресейге көшіп отырған. Олардың соңғы легі ХХ ғасырдың алғашқы ширегінде Түркиядан қашып келген. Үй жайын, дүние мүлкін, малы мен жерін, ата-бабалары мен туыс-туғандарының моласын тастап олар негізінен Ресейдің оңтүстік аймақтарына қоныстанады. Гректердің тарихындағы депортация толықынын былайша топтастыруымызға болады:

- Бірінші кезең 30-шы жылдары жүргізілді (200-ге жуық грек)
- Депортацияның екінші толқыны 1942 жылға тура келді (5261 грек)
- Үшінші кезең соғыс аяқталған соң 1949 ж басталды (8911 грек отбасы)

Бейтаныс жат жерге арнайы қоныстанған гректер аяқтарынан тік тұрып, қайтадан қалпына келуі үшін оларға небары 20 жылдан астам ғана уақыт қажет болды. Әуелде әлдеқалай болар екен деп, күдіктене келген еді бұлар шынайы сіңісіп үйренісіп кетті [6; 25].

1926 жылы Кеңес Одағында революциядан кейінгі алғашқы халық санағы бүкіл Қазақстан бойынша тек 157 гректі анықтады. Олардың облыстар бойынша бөлінуі кестеде келтірілген.

Осы орайда гректердің алғашқыдағы қоныстану географиясына назар аударсақ:

Кесте 1

Гректердің Қазақ АКСР-на қоныстануы (1926 жылғы халық санағы бойынша Қарақалпақ автономиялық облысынсыз)

Облыс	Абсолюттік сан, пер.	Пайыз, %
Қазақстан	157	100,0
Ақмола облысы	35	22,3
Ақтөбе облысы	10	6,4
Жетісу облысы	17	10,8
Семей облысы	16	10,2
Сырдария облысы	32	20,4
Адаев ауданы, Қостанай ауданы	34	21,7

1930 жылдардың екінші жартысы республиканы жер аударылғандар мен арнайы қоныс аударушылардың орасан зор армиясын қоныстандыру бөлігіндегі ең «перспективалы» деп белгіленеді [7; 74]. Гректердің саны да күрт өсті.

1930 жылдың аяғында республикада 1349 адам болды.

Кесте 2

Гректердің Қазақстанға орналасуы

Облыс	Абсолютті орналасуы, адам	Пайыз, %
Қазақстан	1349	100
Ақтөбе	69	5,1
Алматы	189	14,0
Шығыс Қазақстан	70	5,2
Гурьев	36	2,7
Жамбыл	70	5,2
Қарағанды	326	24,2
Қызылорда	41	3,0
Қостанай	63	4,8
Павлодар	16	1,2

Солтүстік Қазақстан	50	3,7
Семей	54	4,0
Орал	98	7,3
Целиноград	118	8,7
Шымкент	149	11,0

Он үш жыл ішінде гректер санының сегіз есе өсуі көбінесе Куббань гректерінің көп болуымен түсіндірілді. Сталиннің бесжылдығы кезінде бұл жерлерде тұтқындарға шөлді жерлерді сумен қамтитын каналдар қаздырды. Суармалы жерлер қазір Айран-Арал, Киров және Ильичев аудандарында ауылшаруа-шылық жерлерінің көп бөлігін алып жатты. Мұндағы негізгі дақыл мақта болғанымен бақтар мен жүзімдіктер 1949 жылдың аяғында 647 гектар аумақты алып жатты. "Айран-Арал" совхозының "БАҚ және БАҚ" бөлімшесі алманың ең жақсы өнеркәсіптік сорттарын өсірді. Бақтар мен жүзімдіктер, кем дегенде, Батуми мен Сухуми гректеріне өз Отандарын еске түсірді.

Жамбыл облысы Свердлов ауданының "Жаңа Тұрмыс" колхозына келгендер (30 отбасы) үйлердің төбесі де саздан жасалғанына таң қалды. Олардың кейбіреулерінде арамшөптер өсті [Далада жылқылар, есектер және тек суреттерден таныс түйелер жайылды] Комендант Ильговский оларды режиммен таныстырды. Ол жиналыс өткізіп, гректердің мәңгілікке жіберілгенін және ай сайын арнайы ұсыныста атап өтуге міндетті екенін хабарлады.

Оңтүстік Қазақстан облысында 8911 грек отбасының 5512-сі қоныстанды, яғни 62 пайызға жуығы.

Кесте 3

Осы кестенің негізінде гректердің Оңтүстік Қазақстанға орналасуы туралы статистикалық мәліметті келтіре кетсек (1949 жылғы көрсеткіші)

Аудандар саны	Отбасы саны	Адам саны	Ер адам	Әйел адам	16 жасқа дейінгі балалар
7	5512	24882	7510	8272	9100

Олардың арасында Грецияның 13469 субъектісі және азаматтығы жоқ 404 адам болды. (1949 жылғы 12 қыркүйектегі қайта есептеулер бойынша) [8; 47]

Оңтүстік Қазақстан облысында "еріктілердің" бір бөлігі де қоныстанды. Олар сол аудандарға таратылды.

Ильичевскийде – 13 отбасы (67 адам),

Киров – 24 (74),

Қызыл-құмда – 30 (132),

Пахта-Арал – 9 (23),

Түркістан – 29 (93).

Сонымен қатар, 7 адамнан тұратын 1 отбасы Шымкент қаласына, тағы 4 отбасы (20 адам) Түлкібас ауданына тағайындалды. (Қандай да бір себептермен Шымкентте, Түлкібас ауданы да Долгихтың қысқаша мазмұнына енген жоқ).

Барлық облыстардың ішінде Оңтүстік Қазақстан облысында гректердің көпшілігі өнеркәсіптік кәсіпорындарға түсті. Шын мәнінде, бұл бір ғана кәсіпорын – Мырғалымсай қорғасын кеніші болды. Ол Грузия мен Краснодар өлкесіндегі гректермен бірге үш толық эшелонды «сіңірді». Қалғандары сегіз аудандағы 70-тен астам колхоздар мен совхоздарға таратылды.

Мысалы, Ильичев ауданында гректер келесі шаруашылықтарға бөлінді:

- Айран-Арал совхозы және оның бөлімшелері (Сталин оларға Держинский, Коминтерн, 1 Мамыр, Қазан, Орталық деген аттар қойды);

- «Үлғұлы» колхозы және басқалар.

Жамбыл облысында 4 эшелон түсірілді, оның үшеуінде гректер-«еріктілер» жеткізілді. Жамбыл станциясында ПМ бастығының орынбасары подполковник Матвиенко бастаған бас диспетчерлік пункт ұйымдастырылды. Оған келіп түскен эшелондарды қабылдау және оларды тиісті түсіру станцияларына бөлу жүктелді. Бұл станцияларға құжаттама үшін (сауалнамалар толтыру, Мәңгілік Жарлық жариялау туралы қолхаттарды іріктеу, сондай-ақ қоныстану орындарына одан әрі айдауылдау үшін арнайы қоныс-тар бөлімдерінің, бандитизмге қарсы күрес бөлімдерінің аппараттары және ПМ аудандық бөлімшелерінің барлық қызметкерлері жұмылдырылды.

Эшелондар 25 маусымнан бастап келе бастады. № 97119 Эшелон Мерке станциясына 332 отбасын (1004 адам) жеткізді. Олар үш ауданға бөлінді.

Меркі ауданында 119 отбасы (336 адам) қалды. 25 отбасы совхозға түсті. Ленин, қалғандары 9 колхозға бөлінді. Көктерек ауданы бойынша Шу станциясынан тасымалданды. 127 отбасы (392 адам) 9 колхозға (Семисұзақ, Фурмановка кенттері, Чапаев, Ворошилов атындағы колхоздар) қоныстанды.

Отар станциясында 86 отбасы (243 адам) түсірілді, олар Красногор ауданының 12 шаруашылығына түсті.

26 маусымда № 97117 эшелон келді. Онда 365 отбасы (1214 адам) болды. Олардың барлығы станцияда түсірілді. Крупская, ал Талас ауданының 11 колхозына қоныстанды (колхоздар Амангелді, Шұлақ, Тау кенті және т. б.).

Келесі күні 463 отбасымен (1258 адам) № 97118 эшелон келді. Жамбыл станциясынан жолаушылардың бір бөлігі (247 отбасы – 703 адам) Жамбыл ауданының үш совхозына (110 отбасы) және 17 колхозға (137 отбасы) ("Арал-түбе", "Майтөбе" колхоздары және т.б.) жолға шықты. Эшелонның екінші бөлігі Уч-бұлақ (216 отбасы, 555 адам) станциясында түсіріліп, Свердлов ауданының 15 колхозына ("Көкузек", "Ақ-Жар" және т.б.) жеткізілді.

Төртінші эшелон - № 97145 29 маусымда келді. Ол 341 отбасын (1566 адам) әкелді. Ол Талас ауданы-на жіберілген Чулак Тау станциясында (164 отбасы, 818 адам) түсірілді ("Уч-Арал" совхозында 40 отбасы қоныстанды, қалғандары 10 колхозға бөлінді).

Қалған 177 отбасы (748 адам) Луговое ауданына түсті. Олардың тұрғылықты жерлері совхоз болды. Ленин (20 отбасы) және 11 колхоз ("Жаңа Тұрмыс" және т.б.).

Осылайша, Жамбыл облысында 1501 отбасы (5039 адам) қоныстанды [6;86].

Республикалық министр И. Долгихтың қысқаша мазмұны бойынша сурет сәл өзгеше:

Кесте 4

Гректердің Жамбыл облысына орналасуы

Аудандар саны	Отбасы саны	Адам саны	Ер адам	Әйел адам	16 жасқа дейінгі балалар
7	1487	5045	1389	1986	1670

1949 жылдың 1 шілдесінде Оңтүстік Қазақстан облысы Шәуілдір ауданының үш колхозына қоныстанған 100 адамға дейінгі гректердің бірнеше тобы Тимур станциясына жиналды. Олар басқа жерлерге баруды көздейді. Станция коменданты оларды бұл әрекеттен бас тартуға тырысты, бірақ одан ештеңе шықпады. Мен ПМ жедел тобының көмегіне жүгінуге тура келді. Ол «еріктілерді» қоныстанған жерлерге қамады.

Жорықты ұйымдастырушылардың бірі Дмитрий Фаласаниди болған оқиғаны осылай түсіндірді:

«Біздің көтерілісіміздің себептері мен маңызы болды, өйткені осы уақытта Шаулдер ауданынан және басқа аудандардан келген көптеген гректер біздің көтеріліс туралы біліп, Кеңес өкіметі тарапынан грек субъектілерін қорлау туралы грек консуллығын хабардар ету үшін Мәскеуге кетті».

Осыған ұқсас жағдайлар 30 Маусымда Киров ауданында және 3 шілдеде Қызыл-құмда болған.

Екінші рет Қазақстанға влондис – Анна отбасы екі ұлымен келді: Иван және Георгий. Алғаш рет Анна жұдырық ретінде 1933 жылы Қарағанды облысын игерді. Содан кейін ол жер аударылған екі жыл оны қайта тәрбиелеу үшін жеткіліксіз болды. Енді басқа Сочи гректері мен грек әйелдерімен бірге Анна Жамбыл блиндажын өмір сүрді.

Анна 1913 жылы эмиграциядан бас тартқаны үшін өзін қай рет талқылады. Оның күйеуі, Яков Влондис, грек субъектісі, Бірінші дүниежүзілік соғыстың алдында Критке шақырылды (аралды Грециямен біріктіру процесі басталды). Яков Сочиге жақын арада оралатынына сенімді болып, жалғыз кетті. Грециядағы жағдай оның жоспарларын түзетіп, оның ұмтылыстарының орындалуына жол бермеді. Ол әйеліне Балаларды алып, оған бару үшін хат жазды. Анна кетуге жиналды, бірақ соңғы сәтте туыстары оны көндірді.

Он жетінші жылдағы Революция Аннаның өмірін өзгертті. Алдымен иеліктен шығару-барлық пайда-сын жоғалтумен және қайта туылуға деген үмітпен, ал көп ұзамай отыз жетінші, түнгі тұтқындауларымен және ұлдары үшін үнемі қорқынышпен оның өмірін қатты қорқынышқа айналдырды.

Қырық екінші орында гректерге жасалған тағы бір шабуыл, 1930-шы жылдарды жою мен 1937-ші

тұтқындауды біріктіріп, Аннаны сонша үміт артқан елде бақыт табу арманымен қоштасуға мәжбүр етті...

Ол келесі сілтемені тағдырдың сөзсіз жартасы ретінде тыныш қабылдады. Қазақстан оны қорқытқан жоқ. Анна дерлік Отанына келді.

Қазақстан түрлі этностар өкілдерінің туған үйіне айналды, олардың көпшілігі өткен ғасырда осында болды. Тағдырдың барлық бұрмалануына қарамастан, Қазақстан жері келушілер үшін туған және жақын бола алды. Олар қазақстандықтардың үлкен тату отбасына кіріп, онда лайықты орын алды. Ұлы Отан соғысының басында қысқа мерзімде үйден шығарылған Солтүстік Кавказ, Қырым, Грузия аумағында тұратын гректер де ерекшелік болған жоқ. Эллада балаларының қалай өмір сүретіні, Жамбыл облысының дамуына қандай үлес қосатыны туралы - "Жамбыл облысының гректер қоғамы" этномәдени бірлестігінің төрағасы Георгий Буюкидидің сұхбатында.

Сонымен, онда келесі мәліметтер келтірілген: "депортацияланған гректер республикаға (Қазақстан) сегіз жыл ішінде жеткізілді. 1941 жылы Неміс контингентімен бірге Қазақстанда 15-20 мың Севастополь гректері болды, 1942 жыл «Краснодар» болды.

Сәуірден қазанға дейін созылған депортация науқанының нәтижесінде республикаға шамамен төрт мың грек келді. 1944 жылы Гурьев облысына Қырымнан келген 1440 грек орналастырылды. 1949 жылы Грузия, Әзірбайжан, Кубань және Украинадан 37 мыңға жуық гректер Қазақстанның грек контингентіне ең күшті өсім әкелді [9; 11].

Грецияның сауда-көлөнер саясатының ауылшаруашылық өндірісінің жалпы ерекшелігі көптеген салалардың болуы болды: астық, жүзім шаруашылығы, зәйтүн шаруашылығы, бау — бақша-бау-бақша, мал шаруашылығы. Гректің негізгі тағамы нан болды, сондықтан егіншілік негізгі дақылдардың бірі болды. Алайда, сауда-көлөнер полисінің хорында құнарлы жерлер аз болды, тасты топырағы бар таулы жерлер басым болды, жер жырту және өңдеу қиын, табиғи құнарлылығы аз. Бұл грек саясатының осы түріндегі астық шаруашылығының дамуының төмен деңгейін анықтады. Ауылшаруашылық құралдарының ассортименти нашар болды: қарабайыр соқа, кетпен, құлақтарды кесуге арналған орақ, ілуге арналған күрек, тоққа кесілген құлақтардан астықты сығуға арналған таспа. Тыңайтқыштар аз қолданылды, ең көп таралған егіншілік жүйесі екі өріс болды. Өсіру үшін қоректік, бірақ қыңыр бидай шағын аудандарда егіл-ді, басым дәнді дақыл аз құнды болды, бірақ Греция топырағында салыстырмалы түрде жақсы өнім бере-тін қарапайым арпа болды. Арпа наны, арпа ботқасы немесе шөлшек ежелгі гректің негізгі тағамы болды.

Егер грек астық шаруашылығы төмен деңгейде болса, онда басқа салалар, атап айтқанда жүзім өсіру, зәйтүн өсіру және бау-бақша өсіру өркендеді. Күннің көптігі, жауын-шашынның жеткілікті мөлшері жүзім, зәйтүн, жеміс ағаштары мен көкөніс дақылдарына қолайлы болды. Шарап, зәйтүн майы, інжір, көкөністер ежелгі гректердің негізгі тағамына айналады. Жүзім шаруашылығы мен зәйтүн шаруашылығы ерекше өсуде. Жүзімдіктер мен зәйтүн тоғайларының астына бұрын бос жерлер бөлініп, қопалардан тазартылып, таулы, құрғақ немесе тасты жерлер ауылшаруашылық айналымына енгізілді. Жүзім мен зәйтүнге күтім жасаудың жақсы ойластырылған ережелері жасалды: олар ұрықтандырылды, жылына бірнеше рет кесілді, жемістердің дәмін жақсартатын жаңа сорттар өсірілді, суық пен желден шебер қорғалды. Гректер жүзім мен зәйтүннен едәуір жоғары өнім алды, бұл жергілікті халықтың қажеттілік-терін қамтамасыз етіп қана қоймай, артық мөлшерін сатуға мүмкіндік берді. Жиналған жемістер жаңа тұтынылды, мейіз жасауға кетті, зәйтүн маринадталды, бірақ өнімнің көп бөлігінен шарап пен май дайындалды.

Гректің асхана үстелін жемістерсіз елестету мүмкін емес (көбінесе олар інжір немесе інжір, қазіргі інжірге ұқсас) және көкөністер: пияз, сарымсақ, қырыққабат, шөптер. Бұл көгалдандыру мен көгалдандырудың маңызды рөлін, олардың жоғары деңгейін анықтады. Сонымен қатар, бақтар мен көкөніс бақтарына көп жер қажет болмады, бұл кішігірім мөлшерде грек сауда-көлөнер полистерінің хорлары олардың кең таралуының факторларының бірі болды.

Мал шаруашылығы грек ауылшаруашылық өндірісі жүйесінде аз орын алды. Ет пен сүт ежелгі гректердің негізгі тағамдары болған жоқ, жылқылар іс жүзінде тартқыш күш ретінде қолданылмады, грек атты әскерлері көмекші әскер болды, сондықтан жылқылар аз болды. Бірақ қой өсірілді, ал алынған жүн киім, жұмысшы және мал (бұқалар, есектер, қашырлар) өндірудің негізгі шикізаты болды. Таулы Греция-да шағын полистердің шектеулі аумағында кең жайылым болған жоқ және бұл грек мал шаруашы-лығының дамуына кедергі бола алмады.

Кеңес ауылы соғыстан өте әлсіреді. 1945 жылы ауыл шаруашылығының жалпы өнімі соғысқа дейінгі өнімнің 60 пайызын ғана құрады. Ресейдің көптеген ауылдарында техниканың жетіспеуіне байланысты шаруалар сиырларды жыртып, тіпті өздерін байлап тастады. 1946 жылғы қатал

құрғақшылық колхоздар мен совхоздардың өндірістік күштерін одан әрі бұзды.

Ауыл шаруашылығы өнімдерімен сыни жағдайға қарамастан, кеңес басшылығы баға саясаты арқылы қала мен ауыл арасында баламалы емес тауар алмасуды жалғастырды. Мемлекеттік сатып алу арқылы колхоздар, мысалы, сүт өндіруге жұмсалған шығындардың бестен бір бөлігін, астықтың оннан бір бөлігін, ет өндіруге жұмсалған жиырмасыншы бөлігін ғана өтеді. Колхоз кассасынан ештеңе алмаған шаруалар жеке қосалқы шаруашылық есебінен өмір сүрді. Ел басшылығы мұны "жасырын резервтер" деп санады: 1946 жылы үй учаскелері қысқартылып, қосымша салық салынды. Бұл жеміс беретін-бермейтініне қарамастан, әрбір жеміс ағашына салық енгізілгенге дейін болды. Шаруа соттары мемлекетке белгілі бір мөлшерде ет, сүт, жұмыртқа, жүн және т. б. жеткізуге міндетті болды.

1946 жылдың қыркүйегінде КСРО Министрлер Кеңесінің және БКП(б) ОК «Колхоздардағы ауыл шаруашылығы артелінің жарғысын бұзушылықтарды жою жөніндегі шаралар туралы» қаулысы қабылданды. Ол соғыс жылдарында көкөніс өсіру үшін бос жерлерді алған өнеркәсіптік кәсіпорындардың қосалқы шаруашылықтарына, жұмысшылар мен қызметкерлерге қарсы бағытталды. 1948 жылы колхозшыларға ұсақ малды мемлекетке сатуға қатаң «ұсынылды», оны ұстауға колхоз жарғысымен рұқсат етілді. Нәтижесінде алты айда 2 миллионнан астам шошқа, қой, ешкі және т. б. жасырын сойылды. Ауыл тұрғындарының еркін нарықтағы сатудан түскен табыстарынан алынатын алымдар мен салықтар күрт өсті. Сонымен қатар, тиісті колхоз мемлекет алдындағы міндеттемелерін толығымен орындағаны туралы арнайы құжат болған жағдайда ғана нарықта сауда жасауға болады.

1947 жылы колхоздарды үлкейту науқаны басталды. Бес жыл ішінде олардың саны үш есеге азайып, 94 мыңға жетті. бұл шара экономикалық емес, саяси сипатта болды. Үлкейтілген колхоздардың 85 пайызы әлі күнге дейін электр қуатын пайдаланбаған, бірақ қазір әр колхозда шаруалардың көңіл-күйін бақылауға арналған өзінің бастауыш партия ұйымы болды.

Балтық, Молдова республикаларында, Украина мен Беларусьияның батыс облыстарында жалғыз шаруа қожалықтарын жаппай жою науқаны 40-жылдардың аяғында ауыл шаруашылығының өнімділігін арттыруға ықпал еткен жоқ. Жалғыз адамдарға зорлық-зомбылықпен «ұжымдастыру» толқыны әсер етті, 900 мыңға дейін «жалаңаш» отбасылар КСРО-ның шалғай шығыс аймақтарына жер аударылды. Көптеген жоғары тиімді шаруа қожалықтары қирап, қараусыз қалды [10; 67]

50-ші жылдардың басында ауыл шаруашылығы соғысқа дейінгі деңгейге әрең жетіп, осы деңгеймен салыстырғанда шамамен үштен біріне өзінің машина-трактор паркін ұлғайта отырып, тоқырау белдеуіне кірді. Қалалар мен Қарулы Күштерді азық-түлікпен қамтамасыз ету үшін Төтенше мемлекеттік резервтерді пайдалануға жүгіну керек болды.

1950 жылға қарай Қазақстанда шамамен 43-44 мың грек болған [11; 52]. Олар республиканың арнайы қоныс аударушыларының жалпы санының бес пайызын құрады. Көптеген адамдар адамгершілікке жатпайтын жағдайлардан аман қалмай, саяхат кезінде қайтыс болды. Аман қалғандар баталы Қазақстан жерінде болды, онда оларға жергілікті халық көп көмектесті. Бірте-бірте бейтаныс жер Туған жерге айналды және Қазақстан олардың отаны болды.

Жалпы, кеңес одағы бойынша депортацияға ұшыраған ұлыстардың статистикасы 3,2 миллион адамға дейін жеткенін айтады [12; 32]. Бұл Сталин билік басында болған 1920-1950 жылдар аралығындағы жағдай екен. Ал осы мерзімде Қазақстанға күштеп жер аударылғандардың саны 1 200 000 адамға дейін жеткені айтылады. Яғни 1930-1940 жыл межесінде қазақ даласына кеңес одағы аумағында тұратын неміс ұлттының 38 пайызы, чешен, ингуш ұлттының 83 пайызы, корейдің 59 пайызы, балқарлардың 55 пайызы, қарашайлардың 58 пайызы, гректердің 76 пайызы, күрдтердің 62 пайызы күшпен қоныстанғаны туралы мәліметтер бар [13; 41]. Өкініштісі, қазақ даласының «ұлттар лабораториясы» атауын иеленуі де сол заманның қасіретті шындығы мен мұрасы болып қала беретіні [14].

Кеңес дәуіріндегі депортация жағдайында Н. Неймарк келесі қорытындыға келді: «Сталиндік басшылықтың осы халықтарға геноцидті енгізу мақсаты, шешендерді, ингуштарды және Қырым татарларын күштеп көшіру толық жойылуды көрсетпеді. Бұл жағдайда адамның физикалық құтқарылуы жағдайында ұлт түбегейлі жойылып, басқа халықтармен ассимиляцияланатыны көрсетілген. Бұл тұрғыда Сталиндік саясаттағы депортация жалпы жою саясатынан ерекшеленеді, яғни Гитлер еврейлер мен сығандарға қолданған геноцид» [15].

Қазірдің өзінде егеменді мемлекетте грек этносының өкілдері өз тілін, дәстүрлерін үйренуге, ұлттық мәдениетті дамытуға мүмкіндік алды.

Нәтижесінде грек этносының өкілдері өздерінің бірегейлігін сақтай отырып, өздерінің дәстүрлерін ұмытпай, ортақ үйіміздің өркендеуі үшін жұмыс істей отырып, полиэтникалық қазақстандық қоғамға органикалық түрде қосылды.

Қорытынды. XX ғ. 30-50 жж. депортациялану саясаты үлкен тарихы бар өзекті ауқымда тақырып жөнінде зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында анықталды.

Ғылыми мақалада Қазақстан аумағына жер аударылған гректердің өмір сүруі мен географиялық орналасуы, жұмыспен, олардың Қазақ елінің ауыл шаруашылығын дамытуға қосқан үлесі, жергілікті халықпен өзара қарым-қатынасы, жаңа өлкеге бейімделу процесі, тұрғын үй және азық-түлік мәселесі және кейінгі ұлттық бірегейлігін сақтауы қамтылды. Қазақстанға депортациялану тарихын зерделеудің және оларды орналастыру жұмыстарының үлкен тәжірибелік маңыздылығына назар аударылады.

Ғылыми мақалада ізденістің нәтижесі мен мақсатына жету үшін бірнеше жұмыстар жүргізілді:

- Халықтардың мәжбүрлі депортациялау мәселесін зерттеудің дереккөздерін соңғы он жылдағы ғылыми әдебиеттерге шолу жүргізілді;

- XX ғасырдың 30-50 жылдарындағы Қазақстанға депортацияланған гректердің орналасуы географиясы мен тұрақталған гректердің білімі мен діни наным сенімдерін әдеби зерттеу жасалынды;

- Жер аударылған гректердің ауыл шаруашылығын өркендетуге қатынасуын зерттеу негізінде Шымкент қаласының Зерттеу мұрағатының тарихи зерттеу жасалынды;

- Депортацияланған Гректердің қазақ жеріне бейімделу үрдісі және ұлттық бірегейлігін мән мағынасын зерттеу мақсатында Кентау қаласындағы гректермен сұхбат алынды.

Ғылыми мақалада Қазақстан аумағына жер аударылған гректердің өмір сүруі мен географиялық орналасуы, жұмыспен, олардың Қазақ елінің ауыл шаруашылығын дамытуға қосқан үлесі, жергілікті халықпен өзара қарым-қатынасы, жаңа өлкеге бейімделу процесі, тұрғын үй және азық-түлік мәселесі және кейінгі ұлттық бірегейлігін сақтауы қамтылады. Қазақстанға депортациялану тарихын зерделеудің және оларды орналастыру жұмыстарының үлкен тәжірибелік маңыздылығына назар аударылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Джуха И.Г. «Греческий мартиролог. История репрессий против греков СССР 30-50 гг. XX. Глава 8. Казахская география». М.- 2006.-245 с.
3. Козыбаев М., Козыбаев И. История Казахстана (учебник для 10 класс рус. школ). 3-е изд., доп. Алматы, 1992. - С. 209-215.
4. Козыбаев М.К. Историография Казахстана: уроки истории. А. 1990. – 135 с.
5. Земсков В.Н. Депортации населения. Спецпоселенцы и ссыльные. Заключенные. / Население России в XX веке. М., 2001.Т.2.
6. Conquest R. Soviet deportation of nationalities. – London – New York. 1960.
7. Қалыбекова М. История депортированных народов Казахстана (1937-1956 гг.) – Алматы, 2008. – 188 С.
8. Асылбеков М.Х., Галиев А.Б. Социальное демографические процессы в Казахстане (1917-1980 гг.) – А-Ата.: Ғылым, 191-192 С.
9. Статистический сборник по отдельным показателям всесоюзных переписей населения 1939, 1959, 1970, 1979 и 1989 гг. Алма-Ата. 1991. С.7-70.
10. Сейтқұлова Ж.М. Жамбыл облысындағы этностар мен этникалық топтар тарихы: Монография – Тараз: Тараз университеті, 2017.– 190 б.
11. Хасанаев М. Для расселения выделить районы Казахстана... (Архивные документы о депортации народов в Казахстан) / Депортация народов проблема прав человека. Материалы семинара. — Алматы, 12 июля 1997. Алматы: Фонд «XXI ВЕК». - 8-17С.
12. Түркістан облысының мемлекеттік мұрағаты. қор 40, тізім 9, іс 67
13. Депортация: дерек пен дәйек <https://egemen.kz/article/336592-deportatsiya-derek-pen-dayek> (Айналым күні 28.02.2023)
14. Иванов А.С., Михалев Н.А. Этнические депортации населения СССР в современной зарубежной историографии // Вопросы истории (Москва) – 2018. – №10. – 167-178С.
15. Бугай Н., Штурба Е. Московский ин-т современного академического образования. Кубанский гос. ун-т — М.: "Де'Либри", 2018 — 495С.
16. Неймарк Н.М. Пламя ненависти: Этнические части в Европе XX века. М., 2005. С. 162-163.

References:

1. Dzhukha I.G. (2006). «GRECHESKIY MARTIROLOG. Istoriya repressiy protiv grekov SSSR 30-50 gg. XX. Glava 8. Kazakhstanskaya geografiya». [«GREEK MARTYROLOGIST. History of repressions against the Greeks of the USSR 30-50. XX.»] M. [in Russian]
2. Kozubayev M., Kozubayev I. Istoriya Kazakhstana (uchebnik dlya 10 klassa russkoy shkoly). 3-ye

izdaniye, myach. Almaty, 1992 g., - S. 209-215.

3. Kozybayev M.K. *Istoriografiya Kazakhstana: uroki istorii*. A. 1990. -135s.

4. Zemskov V.N. *Deportatsiya naseleniya. Spetsposeletsy i svyazannyye s nimi. Zaklyuchennyye. Naseleniye Rossii v XX veke*. M., 2001. Tom 2. Seytkwlova J.M. (2017). *Jambil oblsindagi etnostar men etnikaliq toptar tarixi: Monografiya – [History of ethnic groups and ethnic groups in Zhambyl region: Monograph]*. Taraz. [in Russian]

5. Zavoyevaniye R. *Sovetskaya deportatsiya natsional'nostey*. - London – N'yu-York. 1960.

6. Kalybekova M. *Istoriya deportirovannykh narodov Kazakhstana (1937-1956 gg.)* – Almaty, 2008. – 188 s.

7. Asylbekov M.KH., Galiyev A.B. *Sotsial'no-demograficheskiye protsessy v Kazakhstane (1917-1980 gg.) - A-Ata.: Nauka, 191-192 s.*

8. *Statisticheskiy sbornik individual'nykh pokazateley vsesoyuznykh perezisey naseleniya 1939, 1959, 1970, 1979 i 1989 godov*. Alma-Ata 1991. S. 7-70.

9. Seytkulova ZH.M. *Istoriya etnosov i etnosov Zhambylskoy oblasti: Monografiya – Taraz: Tarazskiy universitet, 2017. – 190 s.*

10. Khasanayev M. *Vydelit' regiony Kazakhstana dlya pereseleniya... (Arkhivnyye dokumenty o deportatsii narodov v Kazakhstan) / Deportatsiya narodov – pravozashchitnaya problema. Material prednaznachen dlya seminara. — Almaty, 12 iyulya 1997 goda. Almaty: Fond «XXI VEK». - 8-17S.*

11. Gosudarstvennyy arkhiv Turkestanskoy oblasti fond 40, spisok 9, delo 67.

12. *Deportatsiya: fakty i tsifry* <https://egemen.kz/article/336592-deportatsiya-derek-pen-dayek> (Data obrashcheniya 28.02.2023)

13. Ivanov A.S., Mikhalev N.A. *Etnicheskiye deportatsii naseleniya SSSR v sovremennoy zarubezhnoy istoriografii // Voprosy istorii (Moskva) - 2018. - №10. - 167-178S.*

14. Bugay N., Shturba E. *Moskovskiy institut sovremennogo akademicheskogo obrazovaniya. Kubanskiy Gos. un-ta — M.: «DeLibre», 2018 — 495s.*

15. Neymark N.M. *Plamya nenavisti: etnicheskiye chasti v Yevrope KHKH veka*. M., 2005. S. 162-163.